

U promišljanju religije neophodno je dotaći se i pitanja magije. U tom smislu autorka razmatra rodnu magiju kao strategiju simboličke moći i analizira narodni i naučni diskurs kojim se magija određuje kao ženski domen delovanja (217). Posmatrajući pravoslavlje kao jedan od važnih uticaja u konceptualizaciji rodne magije u domaćoj tradicionalnoj kulturi, autorka ne zaobilazi odnos pravoslavne crkve i magijske prakse pri čemu ističe i teškoće na koje se nailazi prilikom bavljenja ovom temom (235). Osvrćući se na pitanje "profesionalizacije" rodne magije, Lidija Radulović smatra da se predodređenost žena za bavljenje vraćanjem temelji na predstavama o ženskoj seksualnosti tj. na biološkim specifičnostima ženskog tela (257). Kroz analizu fenomena žena - rusalja koje su posmatrane kao primer heterarhije u narodnoj religiji, autorka pokazuje kako je muška dominacija, odnosno samo pitanje moći, relativan pojam te je u tom smislu neodrživa podela po principu religija (muška sfera) i magija (ženska sfera).

Daljom analizom koja se odnosi na demonologiju, autorka ukazuje na osnovne karakteristike maskulinih i femininih demona. Demonologija je ovde shvaćena kao "medij tradicionalne narativne kulture koji (...) reprezentacijom predstava o "muškom" i "ženskom" u mitološkoj sferi objašnjava i opravdava odnose vlasti u jednom društvu, odnosno, nameće uspostavljeni poredak i daje mu legitimitet zvaničnog načina života" (355). Analizom predstava o demonima, duhovima, vešticama, vampirima i ostalim natprirodnim bićima koja je moguće klasifikovati na osnovu pripadnosti određenom polu, autorka ukazuje na brojna značenja koja mogu imati neka od demonskih bića u diskurzivnom kontekstu narodne religije i pravoslavlja (284).

* * *

Vrednost jedne ovako kompleksne studije je nesumljiva i višestruka. Njen najveći značaj se ogleda u tome što nam pruža jedan nov, rodni pogled na narodnu religiju Srba. Svojim razmatranjem dinamičkog međuodnosa religije i roda autorka ne samo što pruža tumačenja nekih postojećih pitanja, već stvara prostor za postavljanje novih pitanja. U tom smislu knjiga Lidije Radulović predstavlja korisno i nezaobilazno štivo koje može da posluži kao dobra osnova u daljim istraživanjima kako religije tako i uopšte koncepata roda u domaćoj nauci. Zanimljiva tema, neuobičajeni pristup i jasno izlaganje čine ovu studiju izazovnom i širem čitalačkom auditorijumu.

Marija Ristivojević

Reforme obrazovanja i lažna slika savremenog "društva znanja"

Liessemann, Konrad Paul. *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*. 2008. Zagreb: Jesenski i Turk.

Iako nas politički diskurs, posebno onaj koji se odnosi na razne vidove reforme obrazovanja, po svaku cenu pokušava da ubedi da živimo u "društvu znanja", interesantno je da sam koncept znanja nije naišao na istraživačko interesovanje u meri u kojoj su drugi noseći koncepti društveno-humanističkih nauka proučavani poslednjih decenija. Deluje kao da se "znanje" u društvu znanja podrazumeva. Kada bismo pitali Lizmana da nam odgovori zašto je tako, on bi verovatno rekao da je u pitanju simptom stanja samog društva koje se tako pompezno označava gore pomenutim nazivom. Ono na šta autor knjige, o kojoj je ovde reč, želi da nas upozori, jeste da

postoje različiti pogonski mehanizmi društva znanja, ali da ih ponajmanje čini samo "znanje" (prema tradicionalnom značenju ovog koncepta). Pojmovi kao što su evaluacija, osiguravanje i povećanje kvaliteta, transparentnost, internacionalizacija, efikasnost, dodatna novčana sredstva, usmerenost na projekte, mobilnost – neke su od najčešćih reči koje se mogu čuti u društvu znanja, ali koje, po mišljenju autora, svojom ispraznom inflacijom blokiraju prosvetno-političko mišljenje i skrivaju pozadinu društvene i kulturne promene kakvu izazivaju. Iza ovih tajnovitih i čarobnih reči, Lizman pronalazi šifrovano značenje, koje je potpuno pokoreno načelima "reformativne autoimunizacije". Neobrazovanost, po autoru, podrazumeva da je ideja obrazovanja u svakom smislu prestala da ispunjava normativnu i regulativnu funkciju, jer je jednostavno nestala, čak i u onom smislu "otuđenog" duha o kojem su kritičari poput Adorna svojevremeno trasirali tehnokratsko usmeravanje zapadnog obrazovanja. Ipak, važno je naglasiti da ono što Lizman podrazumeva pod neobrazovanošću, nije suštinski analogno sa intelektualnim deficitom, nedovoljnom informisanošću, defektom kognitivne kompetencije, kako bi možda mnogi pretpostavili; on pod tim podrazumeva *odricanje* da se nešto uopšte razume. Dakle, on ponajpre govori o stanju u kome današnji (obrazovani) čovek bira da živi komformistički, bez želje za detaljnijim razumevanjem sebe i sveta oko sebe, što je još jedan od apsurda savremene reformatorske ideologije. "Znanje", po njegovim rečima, podrazumeva, bilo razvoj različitih tehnologija za ovladavanje prirodom i čovekom, bilo sredstvo koje doprinosi produkciji označavajućih brojki koje s predmetom o kome se, pritom, navodno raspravlja imaju sve manje veze.

Brojke predstavljaju drugu važnu okosnicu Lizmanove priče o obrazovanju, tj. neobrazovanju u savremenim okolnostima. Iako je ova knjiga, s obzirom na profesionalno zvanje autora, filozofsko delo, ona obiluje vrlo slikovitim primerima koji razmatrani problem čine lakšim za razumevanje. Napisana je čitko i pitko, osvežena istorijskim primerima tu i tamo, ali s gorkim ukusom i iskrenom brigom zbog samoubistva evropskog tipa univerziteta koji sve više pristaje da se dobrovoljno potčini nezalicama koje su mu aktuelni model "obrazovanja" i nametnule.

Jedan od najupečatljivijih segmenata teorije koju Lizman u ovoj knjizi postavlja odnosi se upravo na sadržaj prosvetnih, odnosno obrazovnih politika, pri čemu se (bar u evropskom kontekstu) sprovođenje prosvetnih politika u poslednje vreme svodi na - "buljenje u rangliste". Dakle, "reformatorska ideologija" (kako Lizman označava naš duh vremena) u velikoj meri uslovljena je još jednom – ideologijom rangiranja – koja podrazumeva da se sada sve svodi na to da se obrazovanje finansira, a njegov razvoj usmerava ka tržištu roba i usluga. Ukazivanjem na važnost i uticaj koji rangliste imaju na reformatorske prosvetne politike (dajući čuveni primer PISA testiranja), odnosno na univerzitetske i naučne politike, Lizman uočava jedinstvenost sadašnjeg trenutka u odnosu na istoriju dosadašnjih reformatorskih ciljeva u ovom domenu. Danas više nema ni govora o težnji da se ostvare prosvetiteljski ciljevi, ili ciljevi reformske pedagogije, a svakako ne ciljevi neoliberalne prosvetne politike – ovde je reč jedino o postizanju dobre pozicije na određenoj ranglisti, pri čemu su svi ostali ciljevi, koji se često navode, zapravo od sekundarnog značaja. Pored svih implikacija "ludila rangliste" koje autor navodi, najprimetnija je podsticanje međunarodne konku-

rentnosti, zasnovane na propisanim kriterijuma normativnog karaktera. Ovo poglavlje čitaocu pruža paradigmatiku perspektivu, koju počinje da usvaja sve veći broj mislilaca o savremenim naučnim politikama, po kojoj se upravljanje naučnim politikama upravlja prema spoljašnjim i hotimičnim kriterijumima, koji se sastavljaju u skladu sa paradigmom poslovno-ekonomskog mišljenja. Rangliste, prema autoru, predstavljaju istovremeno uzrok i posledicu svopšteg stanja neobrazovanosti (u smislu u kome o njoj sam govori), odnosno manjka moći rasuđivanja, ili kako to formuliše autor: "svako nizanje usitinu nadomešta kvalificiran sud, jer je opsednuto krivom predodžbom po kojoj rasuđivanje znači kvantificiranje" (71). No, pored svih inspirativnih opaski koje autor niže u ovom, ali i u ostalim poglavljima knjige, smatram da posebno treba obratiti pažnju na njegovu tezu da je istinska funkcija ranglisti njihova normativna nasilnost, čime sugeriše da one predstavljaju instrument uzurpacije akademske slobode, čime otvara vrata ka istraživanju aktuelnog konstituisanja novih hijerarhijskih struktura u domenu obrazovanja.

U odeljku *Koliko teži znanje*, autor pravi interesantno poređenje savremenog i tradicionalnog ustrojstva obrazovnih institucija, navodeći primer uslova i načina na kojima je Imanuel Kant razvijao svoju karijeru. Ako je suditi prema datim podacima, mali su izgledi da bi u "društvu znanja" Kant uopšte uspeo da preživi sa svojim (sporim i temeljnim) stilom pisanja i razmišljanja, (uređenim i sedentarnim) stilom života i sa svojim radnim navikama, da ne govorimo o postizanju ikakvog uspeha u nekoj naučnoj zajednici ili dobijanju dodatnih sredstava za rad na svojim (godinama pisanim) delima. Nadovezujući se na Kantov slučaj, nastavak poglavlja posvećuje fenomenu evaluacije, koji preporučujem posebno kole-

gama koji u evaluaciju, kao instrument podizanja kvaliteta, veruju. Prema Lizmanu, evaluacija naučnih ustanova pervertira postupak koji je modernoj nauci ionako inherentan, imajući u vidu (nenaučnicima nepoznatu činjenicu) da nauka uopšte i može da funkcioniše i da se razvija kao proces koji sam sebe evaluira, odnosno vrednuje (85). Ipak, ono što on želi da pokaže, nije to da su scijentometrijsko-revizorski karteli nešto novo, već da oni sada "ne strukturiraju samo karijere svojih članova, nego utječu i na financiranje, pa tako i na egzistenciju istraživačkih ustanova" (86).

Akademske kulture, čija se različitost tradicionalno podrazumevala i podržavala, ubrzano gube svojstva i specifičnosti, uniformišući se prema spolja zadatim kriterijumima. Nivelacija ne podrazumeva više samo težnju ka odgovaranju na jednake kriterijume, već se ogleda i u promeni svakodnevnog akademskog života, primoravajući naučnike da svoje vreme i pažnju troše na sastavljanje veštačenja, evaluiranje kolega, pravljenje statistika, izračunavanje planskih brojk faktora uticaja, pribavljanje dodatnih sredstava, umesto na istraživanje i rad sa studentima (85).

Svoju argumentaciju, odnosno dijagnozu neobrazovanosti savremenog društva znanja, Lizman temelji na tradicionalnoj, neohumanističkoj teoriji obrazovanja, čiji je rodonačelnik Vilhelm fon Humbolt, nadovezujući se, pritom, i na Adornovu teoriju poluobrazovanosti, kao i na Ničeova rana razmišljanja o budućnosti obrazovnih ustanova. Naime, Lizman smatra da je savremeni obrazovani čovek, zahvaljujući ustrojstvu obrazovnih institucija (koje se nalaze u stanju stalnih reformi) postao sušta suprotnost humanistički obrazovanom čoveku, čije zanje poprima oblik fragmenta, fleksibilnog i uklopljivog u tržišta koja se rapidno

menjaju. Ipak, čak i oni koji se ne bi složili sa Lizmanovom oštrom negacijom vrednosti znanja današnjeg obrazovanog čoveka, moraju priznati koliko je obrazovanje postalo difuzna kategorija, semantički pokrivajući sticanje, prenošenje ili posredovanje najrazličitijih vrsta znanja i kvalifikacija, kao i s tim povezane institucije i postupke, što pojam samo dodatno ispunjava prazninom. No, vratimo se na još neke aspekte Lismanove kritike.

Ova kritika je, zapravo, izvedena iz kritike "reformatorske ideologije", koja implicira permanentnu reformu (radi reforme), a primenjena u obrazovnim ustanovama podrazumeva, u sve manjim vremenskim razmacima, proglašavanje obrazovnih kriza koje zahtevaju nove reforme. Lizman argumentovano pokazuje da je objedinjujuća osobina reformi, u svim oblastima, mržnja prema tradicionalnom konceptu obrazovanja i univerziteta, pri čemu, dakle, misli na neohumanističku, odnosno, Humboltovu koncepciju univerziteta. Prema toj tradicionalnoj koncepciji, oni koji se smatraju obrazovanima, radije bi se zadovoljili svim ostalim kvalifikacijama, osim onim koje su danas garantirane obrazovanosti – da budu fleksibilni (što znači prilagođavati se, isključivo, izazovima koje postavljaju apstraktni fenomeni kao što je tržište, globalizacija, ili pak budućnost), mobilni i sposobni za besprekorano funkcionisanje u timskom radu. (U stvari, kako sam navodi, sve se više smatra da svuda propagirana neophodnost reformi nije podstaknuta slabostima Humboltovih obrazovnih ideala, već same obrazovne reforme, koje su se nadovezivale jedna na drugu počev od 1960-ih naovamo, izazivajući jedna drugu). Još jedan od njegovih smelih zaključaka odnosi se na to da neprijatelj političara obrazovnih reformi nije samo pomenuti tradicionalni koncept obrazovanja i univerziteta, već i nezavisan istraživački duh (koji taj

koncept podrazumeva) koji bi mogao da se izmakne njihovim planovima o strukturiranoj i kontrolisanoj nauci.

Lizman u svakom poglavlju iznova nastoji da nas osvesti koliko su obrazovni ciljevi naših dana upitni u odnosu na vrednosti humboltovskog univerziteta – naučnu slobodu, solidarnost i razmena između različitih akademskih kultura, nekonfliktne integracije u obrazovnom prostoru, nasuprot konkurenciji, nadmetanju, testiranju, nacionalnom i posebno međunarodnom rangiranju, permanentnoj evaluaciji, merenju zarad osiguravanja kvaliteta, kursevima usmerenog znanja radi postizanja efikasnosti i sl. Povezanost prakse i fleksibilnosti i komunikacijska spretnost za obrazovanu umnost koja je ranije krasila građansko znanje, koje je pre svega podrazumevalo individualnost, Lizman smatra da se danas gotovo ne ostavlja nimalo mesta.

S obzirom na tematiku, vrlo očekivano, u knjizi nalazimo i iscrpan komentar Bolonjskog procesa i njegovih posledica po obrazovanje. Verovatno najvažnije pitanje na koje autor u ovom poglavlju teži da odgovori odnosi se na to da li ideja vodilja ovog procesa - evropsko objedinjavanje studijskih programa – u kome se potpuno zanemaruje različitost akademskih kultura, jedini put pospešivanja mobilnosti i nostrifikacije, odnosno priznavanja studija (što je glavni proklamovani cilj ovog procesa). Iako ni ne pretenduje da pruži jasan odgovor, odnosno da nam ponudi neku novu javnu politiku u vidu konkretnog predloga za razrešenje ovog pitanja, on nudi razmatranje brojnih posledica koje je na obrazovne sisteme ostavio proces unifikacije. I, iako ne naglašava naročito svoje zaključke, smatra da bi iz njegovog čitanja bolonjske ideologije trebalo izdvojiti možda stidljivu naznaku da smatra da ona predstavlja začetak propadanja ideje univerziteta i s

tim povezanih obrazovnih koncepcija uopšte.

Pri analizi implikacija Bolonjskog procesa treba skrenuti pažnju na još jednu Lizmanovu poruku, u kojoj stoji da se stvaranje, čuvanje, raspodela, prenošenje i primena znanja sprovodi prema modelu proizvodnje bilo koje vrste dobara (roba). S tim u vezi, posebno je plodna analiza u kojoj Lizman poredi današnju ideologiju obrazovanja sa socijalističkim centralističkim permanentnim reformama zarad reformi, kao i ponovno oživljavanje, doskora u evropskoj planskoj ekonomiji s gnušanjem odbacivanog, Marksovog učenja o vrednosti rada. Zgodan primer toga pronalazi u logici ECTS sistema merenja za izračunavanje studijskih rezultata, prema kome se vrednost studija meri prema procentu vremena koje je za njih utrošeno.

Vodeći nas zaobilaznim stazama i brojnim prećicama kroz svet za sticanje i prenošenje znanja, autor nas suočava sa komplikovanim pitanjima o kojima, s obzirom na prirodu savremenih obrazovnih politika, možda nismo imali potrebu mnogo da razmišljamo. Možda prosto zato što se čini da se u obrazovanju stalno nešto menja, i pošto nemamo osećaj da je u tom domenu nešto ustanovljeno, onda nema potreba da ga kritikujemo dok se već jednom ne ustanovi. Biću slobodna da dodam da je u pitanju zamka ili bolje rečeno trik permanentne tranzicije, sredstvo da oni koji nameću permanentu evaluaciju nikada i sami ne budu evaluirani.

Knjiga sadrži mnogo zanimljivih i raznovrsnih zaključaka, duhovitih komentara i ponekad dosta oštih i slobodnih zapazanja, pružajući mnogo povoda da razmišljamo o sopstvenom obrazovnom sistemu, posebno o njegovom međuodnosu sa državom, koji se pored pravne i privredne, odnosi i na neke načelne dimenzije, jer taj odnos, na kraju krajeva, odlučuje i o jav-

nom karakteru nauke. Ovo pitanje važno je i za status antropologije u Srbiji kao i ostalih humanističkih i društvenih nauka. Tako, Lizman kaže: "O važnosti istraživanja na prirodnoznanstveno-tehničkom području u pravilu vlada konsenzus. Debata započinje kad se raspravlja o financiranju, o strukturama, sadržajnoj usmjerenosti i očekivanoj iskoristivosti istraživanja na planu društvenih i humanističkih znanosti" (102). Dalju njegovu raspravu o savremenim koncepcijama elitnosti, možemo nadovezati na ukazanu nepriliku u kojoj se nalaze humanističke nauke: "Za razliku od primjenjenog prirodnoznanstvenog istraživanja, korisnost humanističkih znanosti nije u proizvodima i tehnologijama čija uporaba ne iziskuje nikakvo razumijevanje njihovih znanstvenih osnova, nego u javnoj djelotvornosti same znanosti" (118-119).

U sveopštem haosu u svetu obrazovanja (kakav će utisak verovatno imati mnogi koji čitajući ovu knjigu po prvi put osveste da sa Bolonjskim procesom nešto nije u redu) Lizman ne zaobilazi ni pitanje statusa i razlika koje se oslikavaju na prirodnim naukama s jedne strane, i društvenim i humanističkim naukama s druge strane, što je tema posebno interesantna istraživačima upoznatim s opsegom neravnomernog ulaganja u ova naučna polja u Republici Srbiji.

Teorija neobrazovanosti je napisana u duhu koji je u velikoj meri komplementaran antropološkim razmišljanjima o savremenom stanju akademske/obrazovne kulture i uslovima rada u njoj. Sve veće interesovanje antropologa (i pripadnika drugih društvenih i humanističkih naučnih zajednica) za mehanizme funkcionisanja i manifestacije reformatorskih akcija u ovom domenu, donekle opovrgavaju Lizmanovu tvrdnju da su se oni, uhvaćeni u reformatorske prosvetne i naučne mreže, pretvorili u hordu "obrazovanih" klonova.

Preporučujem ovu knjigu svim osobama koje sebe smatraju intelektualcima, onima koji Bolonjski proces doživljavaju kao nešto po definiciji i u potpunosti "progresivno" i "evropsko", a posebno osobama koje smatraju da nešto treba popravljati čak i onda kada nismo sigurni da je pokvareno.

Ivana Gačanović

**"Fantastična" tradicija –
retradicionalizacija u okviru žanra**

Ivan Đorđević. *Antropologija naučne fantastike - tradicija u žanrovskoj književnosti*, 2009. Beograd: Etnografski institut SANU, Posebna izdanja knj. 68.

U izdanju Etnografskog instituta Srpske Akademije nauka i umetnosti 2009. godine izašla je knjiga *Antropologija naučne fantastike: tradicija u žanrovskoj književnosti*, kao posebno izdanje – knjiga 68. U pitanju je monografija istraživača Etnografskog instituta SANU mr Ivana Đorđevića. Radi se o objavljivanju rezultata istraživanja autora koji se kontinuirano bavi proučavanjem naučnofantastične književnosti iz ugla antropologije. Pitanja koja se pokreću i problematika koja se diskutuje odnosi se na široko polje reprezentacije i konceptualizacije kulture kroz "fantastični" diskurs i njegov odnos prema identitetu/identitetima u savremenoj Srbiji. U pitanju je druga monografija Ivana Đorđevića (prethodna knjiga je koautorsko delo napisano zajedno s Ivanom Kovačevićem i Bojanom Žikićem, *Strah i kultura*), koja se tematski naslanja na prethodne radove i monografiju. Istovremeno, radi se o jednom od novijih doprinosa izučavanju tzv. žanrovske književnosti (i kulturne produkcije uopšte) u okvirima domaće sociokulturne antropologije, koja poslednjih go-

dina uzima iznimnog maha imajući u vidu broj domaćih etnologa/antropologa koji se bave ovom tematikom (osim pomenutih tu su još i Ljiljana Gavrilović, Dragana Antonijević i dr.), znatnu prisutnost radova sa ovakvim temama, recentni skup posvećen naučnoj fantastici u Beogradu (*Naš svet, drugi svetovi. Antropologija, naučna fantastika i kulturni identiteti*), i sl.

Knjiga na 140 stranica diskutuje o nekoliko pitanja domaće žanrovske književnosti: nakon uvodnog poglavlja (*Antropologija i naučna fantastika*), autor raspravlja o pojmovima (naučne) fantastike i njenoj povezanosti sa izučavanjem kulture (poglavlja *Formalno određenje naučne fantastike i O žanru: šta tu može zanimati antropologa*), po čemu sledi predstavljanje teorijskog i metodološkog okvira. Nakon opšteg uvodnog dela, autor se usredsređuje na fantastičnu književnost našeg podneblja (*Rani radovi*) gde diskutuje motive, transformacije i sociokulturnu uslovljenost naučno-fantastične produkcije u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji u poslednje dve decenije (*Zavet predaka* sa poglavlji *Alternativne Srbije* i *Poratak u budućnost ili bespuća povijesne (neo)zbiljnosti*). Poglavlje *Folklorna i "popkulturna" tradicija u naučnofantastičnoj književnosti* raspravlja o međusobnim uticajima svetске i domaće žanrovske književnosti, njihovih motiva i sl. (poglavlja *Priča o dva vampira* i *Srpski psiho i srpski Gospodar prstenova*), po čemu slede završna razmatranja (*Od globalnog do lokalnog i nazad*), spisak izvora i literature i produženi rezime na engleskom jeziku (*Anthropology of Science Fiction: a Tradition in Genre Literature*).

Ova monografija, osim teorijsko-interpretativnih uvida, daje i svojevrstni pregled preko dve decenije domaće žanrovske književnosti i njenih karakteristika, i sadrži brojne i interesantne izvadke